Literatura
dla dzieci i młodzieży

Tom 5

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3627

Literatura dla dzieci i młodzieży

Tom 5

pod redakcją
Katarzyny Tałuć

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2017

Redaktor serii: Nauka o Książce i Bibliotece
Teresa Wilkoń

Recenzenci
Mariola Antczak
Zofia Ożóg-Winiarska

Na okładce i stronach działowych — Lord Frederick Leighton: *Study, At a Reading Desk*
http://www.museumsyndicate.com/item.php?item=11974

Spis treści

Wstęp
Katarzyna Tałuć 9

W kręgu książki i czytelnika

Między „starym” a „nowym”. Kanon nie tylko lektur szkolnych — dyskusje, polemiki, propozycje
Grażyna Lewandowicz-Nosal 17

Wojna Dorosłych — Historie Dzieci. Narracje o wojnie w literaturze dla młodych odbiorców po transformacji ustrojowej (1990—2015)
Krystyna Heska-Kwaśniewicz 33

Siostrzaństwo lektury. O związkach powieści dla kobiet i dziewcząt
Małgorzata Wójcik-Dudek 57

Tabu w literaturze dla młodego czytelnika
Marta Nadolna-Tłuczykont 79

Oswajanie przemijania — śmierć we współczesnej literaturze dziecięcej i młodzieżowej
Bernadeta Niesporek-Szamburska 96

Literatura dla dzieci i młodzieży a gender (wybrane przykłady)
Sylwia Borowik 120

Na tropie przygody i przyrody na współczesnym rynku wydawniczym
Anna Kamińska 134

Horror w literaturze dla dzieci i młodzieży (na wybranych przykładach)
Marta Nadolna-Tłuczykont 154

Postaci fantastyczne w nowoczesnej baśni dla dzieci
Małgorzata Konsek 168

Współczesna książka religijna dla dzieci i młodzieży — przegląd form i tematów
Henryka Andrzejczak 191

Książka w domu i w szkole — od domowej lektury do szkolnego podręcznika
Bernadeta Niesporek-Szamburska, Małgorzata Wójcik-Dudek . . . 213

W kręgu edytorstwa i nowych mediów

Serie wydawnicze literatury dla dzieci i młodzieży w latach 1990—2015 na podstawie wybranych wydawnictw
Barbara Pytlos 231

Komiks polski dla młodego odbiorcy — tendencje, tematy, wydawcy
Katarzyna Tałuć 254

Nowe formy książki na polskim rynku wydawniczym i księgarskim
Agnieszka Maroń 287

Od czasopisma do wortalu. Przeobrażenia w zakresie funkcji, treści i sposobu komunikacji z młodym czytelnikiem
Michał Rogoż 310

W kręgu przekładu i krytyki

Przekłady literatury dla dzieci i młodzieży na polskim rynku wydawniczym oraz wydania polskich książek za granicą w latach 1990—2014
Bogumiła Staniów 333

Mapa współczesnych badań nad książką dziecięco-młodzieżową
Lucyna Sadzikowska 360

Recenzować każdy może… Nieprofesjonalne świadectwa lektury literatury dla młodych odbiorców
Agnieszka Maroń, Lucyna Sadzikowska 379

W kręgu biblioteki i biblioterapii

Mediateki — działalność, formy pracy z dziećmi i młodzieżą (na wybranych przykładach)
Hanna Langer 409

Formy pracy z młodym czytelnikiem w przestrzeni pozabibliotecznej (rekonesans badawczy)
Beata Langer 435

„Czasami bywa tak, że noc jest jak czarny ptak". Współczesna poezja polska w oswajaniu dziecięcych lęków związanych z nocą
Renata Grigoriew 449

Indeks osobowy 465

Wstęp

Katarzyna Tałuć

Wydarzenia lat 80. ubiegłego wieku, których punktem kulminacyjnym były obrady Okrągłego Stołu i pierwsze demokratyczne wybory parlamentarne, rozpoczęły nowy okres w dziejach państwa polskiego. Przeszło 25 lat temu Polska wkroczyła na tory odnowy politycznej, społecznej i gospodarczej. Metamorfoza wszystkich przejawów życia społecznego objęła również kulturę, literaturę, dokładniej: książkę adresowaną do młodego odbiorcy. Pojawiły się nowe wydawnictwa wprowadzające na rynek publikacje autorów wcześniej nieznanych czytelnikowi rodzimemu. Oficyny dostarczały teksty interesujące nie tylko pod względem treści, lecz także formy, dopasowując swoją ofertę do zmieniających się upodobań czytelniczych. Te nowe zjawiska dotyczące książki, czasopism dla dzieci i młodzieży, później aplikacji, tekstów dostępnych w sieci, stopniowo wkraczały w obszar badań, stając się przedmiotem analizy i interpretacji specjalistów reprezentujących różne dyscypliny naukowe. W owe badania włączyło się środowisko katowickie związane z Uniwersytetem Śląskim. W 2007 roku Profesor Krystyna Heska-Kwaśniewicz zaproponowała grupie osób, której bliska była problematyka badań nad książką adresowaną do młodego czytelnika, pracę nad projektem mającym na celu próbę objęcia refleksją naukową zjawisk z zakresu kultury książki dziecięco-młodzieżowej. Efektem tej inicjatywy były dwa tomy *Literatury dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w 2008 i 2009 roku[1]. Praca nad publikacją uświadomiła wszystkim autorom, jak wiele problemów, zagadnień, dotyczących nie tylko literatury tworzonej z myślą o czytelniku niedorosłym, wymaga opracowania. Pojawiały się tematy zupełnie nowe, o których z oczywistych powodów nie mogli pisać autorzy ważnej pięciotomowej pracy *Literatura dla dzie-*

[1] *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*. T. 1. Red. K. Heska-Kwaśniewicz. Katowice 2008; *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980*). T. 2. Red. K. Heska-Kwaśniewicz. Katowice 2009.

ci i młodzieży obejmującej lata do 1970 roku. Wiele zagadnień podejmowanych wcześniej m.in. przez Józefa Zbigniewa Białka, Stanisława Fryciego, Krystynę Kuliczkowską wymagało „odświeżenia", przyjęcia nowej perspektywy badawczej, uwzględniającej najnowszy stan wiedzy z zakresu nie tylko dziejów polskiej czy europejskiej książki dziecięco-młodzieżowej, lecz także dyscyplin pokrewnych, np. pedagogiki, psychologii. Przy opracowywaniu tomów katowickich przyjęto układ genologiczno-tematyczny, obejmując refleksją problematykę dotyczącą prozy, poezji, prasy, ruchu wydawniczego, funkcjonowania instytucji propagujących czytelnictwo i popularyzujących wartościową książkę dziecięco-młodzieżową. Na tom pierwszy złożyły się artykuły traktujące o nowych sposobach prezentowania w tekstach prozatorskich adresowanych do młodego czytelnika takich tematów, jak: rodzina, szkoła, cierpienie, śmierć. W kręgu zainteresowania badaczy znalazła się również literatura *fantasy* zdobywająca w XXI wieku coraz więcej czytelników zafascynowanych wykreowanymi, na poły baśniowymi, światami. Nie pominięto bardzo intensywnie rozwijającego się piśmiennictwa religijnego, obecnego w bogatym spektrum form wypowiedzi i form wydawniczych. We wstępie Krystyna Heska-Kwaśniewicz, przybliżając cele publikacji, pisała o wyraźnych symptomach zapowiadających przemiany literatury dla młodych odbiorców, jakie będą następstwem m.in. kulturowych przeobrażeń. Inne formy spędzania czasu wolnego, mobilność, łatwiejszy, dzięki elektronicznym środkom komunikacji, dostęp do informacji, nastawienie na trwanie w niekończącej się teraźniejszości, przełożyło się na brak zainteresowania odmianami, gatunkami literackimi, np. powieścią, której lektura dawniej otwierała młodemu czytelnikowi drzwi do egzotycznych krajów czy minionych epok. Miejsce klasycznej prozy przygodowo-podróżniczej, historycznej zajęły inne wypowiedzi — wspomniana już *fantasy*, horror, nowy rodzaj kryminału. Do drugiej części pierwszego tomu *Literatury dla dzieci…* weszły opracowania o poezji, która, chociaż — w porównaniu z prozą — reprezentowana przez mniejszą liczbę autorów, tytułów, nadal sytuowała się w obrębie dokonań wysokoartystycznych, dostarczających czytelnikowi doznań niecodziennych, kształtujących wrażliwość i inne spojrzenie na otaczającą rzeczywistość. Ostatni, zamykający tekst poświęcono ilustracji w książkach literackich dla dzieci. Rozważania te jednocześnie otwierały kolejny tom, w którym skoncentrowano się na zagadnieniach recepcji, aspektach wydawniczych, problematyce rozwoju rynku publikacji dla młodych odbiorców, funkcjonowania instytucji popularyzujących czytelnictwo i propagujących wartościowe wydawnictwa dla niedorosłych, na sposobach istnienia tekstu — adresowanego do młodych czytelników — w sieci.

Dwa kolejne tomy z serii poświęcono omówieniu zagadnień kultury książki dziecięco-młodzieżowej z okresu PRL-u[2]. Zamysłem Redaktorek było przy-

[2] *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945—1989)*. T. 3. Red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuć. Katowice 2013; *Literatura dla dzieci i młodzieży*. T. 4. Red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuć. Katowice 2014.

bliżenie tych tematów, które ze względów cenzuralnych nie mogły być szerzej przedstawione przed 1990 rokiem, a całe opracowanie „nie miało być polemiczne wobec dokonań Stanisława Fryciego, ale komplementarne”[3], jak zaznaczono we wstępie.

Od 2008 roku, kiedy ukazał się tom pierwszy publikacji *Literatura dla dzieci i młodzieży*, minęło dziewięć lat, co wydaje się z perspektywy historycznej krótkim okresem. Patrząc jednak na półki księgarskie, przeglądając portale internetowe, chociażby tylko te poświęcone książce, można zauważyć, że w ciągu owych niespełna dziesięciu lat pojawiło się wiele nowych zjawisk, umocniły się trendy, których zaistnienie na przełomie wieków XX i XXI w dotychczasowych opracowaniach tylko zasygnalizowano. Osoby współpracujące przy tworzeniu kolejnych tomów od początku, ale też nowi pasjonaci, znawcy książki dziecięcej reprezentujący różne dyscypliny, postanowili przygotować tom piąty *Literatury dla dzieci i młodzieży*, w którym ponownie pochylili się nad tematyką poruszaną wcześniej, lecz również zaprezentowali dostrzeżone oryginalne trendy, nurty, kierunki rozwoju literatury oraz form wydawniczych, nowatorskie działania na rzecz popularyzowania wartościowych publikacji dla dzieci i młodzieży.

W obrębie tekstów literackich autorów polskich oraz obcych, tłumaczonych na język polski, można zauważyć w ostatnim dziesięcioleciu zainteresowanie problematyką jeszcze do niedawna uważaną za zbyt trudną, a nawet drastyczną, aby czynić z niej materię rozważań dla czytelnika niedorosłego. Tymczasem współczesny młody człowiek, żyjący w świecie ciągłych komunikatów przekraczających wszelkie granice terytorialne, czasowe, etyczne, obcuje bezustannie z różnymi faktami, obrazami, również tymi mogącymi mieć na niego negatywny wpływ. Dlatego tak istotne jest odpowiednie przygotowanie, wyposażenie osoby młodej w narzędzia pozwalające na właściwą interpretację zjawisk, wydarzeń, zwłaszcza tych naznaczonych traumą przeżywających je ludzi. Taki cel zdaje się przyświecać autorom podejmującym tematykę II wojny światowej — w obszarze tym istnieje jeszcze sporo luk do wypełnienia, ponieważ nadal brakuje mądrych książek, np. o losach skrzywdzonych przez okupanta sowieckiego. Coraz częściej wydawane są również teksty o śmierci, próbujące „tłumaczyć”, „przygotować” (tak trudno znaleźć w tym miejscu właściwe słowa) na odejście bliskich osób, kochanych towarzyszy zabaw, np. zwierząt. Na listach rankingowych uwzględniających liczbę sprzedanych egzemplarzy z dosyć dużą częstotliwością pojawiają się książki okrzyknięte jako te łamiące tabu. Przykładem może być seria Bez Tabu wydawnictwa Czarna Owca. Warto jednak zastanowić się nad motywami wydawców wprowadzających na rynek takie serie. Podobnego typu pytania nasu-

[3] Chodziło o opracowania: S. Frycie: *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945—1970. Zarys monograficzny*. T. 1: *Proza*. Warszawa 1978 i S. Frycie: *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1945—1970*. T. 2: *Baśń i bajka, poezja, książki dla najmłodszych, utwory sceniczne, grafika, czasopiśmiennictwo, krytyka literacka*. Warszawa 1982. Zob. *Literatura dla dzieci i młodzieży (1945—1989)*. T. 3…, s. 13.

wają się, kiedy badacz, występujący przecież także w roli czytelnika-pośrednika, przystępuje do lektury tekstów określanych jako genderowe, czy wprowadzających w tematykę *gender*. Zasygnalizowane w pierwszych tomach przeobrażenia, jakie objęły gatunki literackie, odmiany piśmiennictwa, mające stałe, ugruntowane miejsce w obszarze komunikatów kierowanych do młodego odbiorcy, jak baśń, powieść dla dziewcząt, piśmiennictwo religijne, edukacyjne, popularnonaukowe, przybrały w ostatnim dziesięcioleciu nowe postaci. Bardzo bogata oferta różnego typu wydawnictw podejmujących tematy z szeroko rozumianej sfery sacrum, czy publikacje wspomagające proces nauczania, samorozwoju, wzbogacające treści zawarte w podręcznikach szkolnych to zagadnienia zasługujące już na odrębne, monograficzne opracowania. Nie sposób jednak nie zasygnalizować charakterystycznych kierunków rozwoju tych wydawnictw, nie wskazać cech dystynktywnych publikacji wyróżniających się na tym polu. Dopowiedzenia, chociażby tylko z powodu wzrostu liczby wprowadzonych do obiegu czytelniczego tytułów, wymagały rozważania o horrorze, funkcjonującym najczęściej w formie produktu totalnego adresowanego zarówno do młodszych, jak i starszych czytelników. Obecność na rynku wydawniczym różnorodnej pod względem treści i formy oferty, sięganie po najnowsze obcojęzyczne publikacje, skłania instytucje, osoby interesujące się książką dziecięco-młodzieżową do tworzenia list, rankingów, do próby nakreślenia nowych kanonów lekturowych. Przedsięwzięcia te, jak się okazuje, są tyleż potrzebne (ułatwiają orientację, np. bibliotekarzom, rodzicom podczas zakupu wydawnictw), co kontrowersyjne (jakie bowiem obrać kryteria w klasyfikowaniu, uznawaniu konkretnego tytułu za pożądany w osobistym księgozbiorze i warty przeczytania?).

Osobna grupa zagadnień, nad którą podjęto dyskusję, obejmuje kwestie wydawnicze, sposoby istnienia nowych form wypowiedzi adresowanych do młodych odbiorców, uwzględniających m.in. możliwości nowych mediów, w tym Internetu. Współczesne wydawnictwa, przede wszystkim jako przedsiębiorstwa, w funkcjonowaniu których główną rolę odgrywa rachunek ekonomiczny, używają narzędzi pozwalających na uzyskanie jak największych zysków. Do narzędzi takich możemy zaliczyć np. specjalne formy publikowania — tworzenie serii — wykorzystujące ludzką skłonność do kolekcjonowania. Przegląd katalogów elektronicznych oficyn specjalizujących się w książce dziecięco-młodzieżowej pozwala na stwierdzenie, że „seryjność" staje się swoistego rodzaju normą w konstruowaniu oferty handlowej, a przypuszczalnie wpływa także na współpracę z konkretnymi autorami. Dominacja kultury wizualnej, codzienne obcowanie z komunikatami operującymi zarówno słowem, jak i obrazem, przy czym często element drugi jest tym nadrzędnym, znajduje odzwierciedlenie w formach czerpiących z bogactwa środków wyrazu typowych dla sztuk plastycznych, czy z możliwości, jakich dostarczają nowoczesne technologie. W pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku pojawiło się sporo komiksów adresowanych do młodego odbiorcy, które zostały „zaprzęgnięte" do realizowania funkcji edukacyjnych. Dzięki coraz lepsze-

mu oprogramowaniu, pozwalającemu na interakcję komputera, elektronicznych urządzeń przenośnych z człowiekiem, powstały książki konwergencyjne, aplikacje posiłkujące się tekstami literackimi. Rozwój usług sieciowych miał wpływ również na kształt współczesnych czasopism dla młodych odbiorców. Praktycznie każdy tytuł wydawany w formie tradycyjnej — papierowej — ma dzisiaj swój odpowiednik w Internecie.

W sieci toczą się dyskusje na temat książki dla dzieci i młodzieży, w których biorą udział już nie tylko profesjonaliści, lecz także osoby niekoniecznie dysponujące wiedzą, czy właściwymi narzędziami, żeby ocenić przedmiot swoich zainteresowań. Problematyka krytyki nieprofesjonalnej wchodzi do kolejnego bloku zagadnień poruszanych w tomie piątym *Literatury dla dzieci i młodzieży*. Przeciwwagą dla niejednokrotnie płytkich recenzji, tekstów zamieszczanych na stronach internetowych, forach, blogach, są badania prowadzone przez pracowników naukowych skupionych w ośrodkach uniwersyteckich. Wyniki swoich studiów prezentują oni na konferencjach naukowych oraz w publikacjach o charakterze naukowym oraz poradnikowym, dedykowanym wszystkim osobom zajmującym się pracą z dziećmi. W kręgu zagadnień recepcji mieści się tematyka przekładów na język polski tekstów autorów obcych, zwłaszcza literatury anglosaskiej. Rynek książki dziecięco-młodzieżowej pod względem obecności tytułów zagranicznych odzwierciedla tendencje ogólnopolskie. Ostatnią część tomu tworzą artykuły dotyczące form pracy z czytelnikiem niedorosłym. Omówiono funkcjonowanie nowoczesnych bibliotek przekształcanych w mediateki; działania podejmowane w celu popularyzacji czytelnictwa, ale w przestrzeni pozabibliotecznej. Skoncentrowano się także na problematyce biblioterapeutycznej, przybliżając sposoby wykorzystania tekstów literackich, pomagające dzieciom oswoić lęki, np. towarzyszące zasypianiu.

Przygotowany tom obejmuje omówienie współczesnych zjawisk mieszczących się w obszarze kultury książki dziecięco-młodzieżowej, których obecność w różnym stopniu natężenia można obserwować na przestrzeni lat 1989—2015. Publikacja nie ma charakteru *stricte* monograficznego, dlatego zamieszczone artykuły różnią się szczegółowością i przyjętymi perspektywami badawczymi (bibliologiczna, literaturoznawcza, prasoznawcza, medioznawcza), co też zostało podyktowane wyraźnie artykułowanymi w tytułach zakresami podjętych rozważań. Są teksty, których autorzy skoncentrowali się na analizie wybranego wątku, odmiany, gatunku. Inne natomiast w sposób syntetyczny prezentują konkretne zjawisko. Redaktorka, jak i autorzy zdają sobie sprawę, że nie wszystkie problemy, elementy składające się na współczesny obraz kultury książki dla czytelnika niedorosłego zostały poruszone. Osobnej uwagi wymagają, np. adaptacje tekstów literackich: teatralne, filmowe, przekładanie literatury na gry komputerowe; obecność wypowiedzi dla młodego czytelnika, również tych tworzonych przez niego samego, w sieci; rozwój sztuki edytorskiej; rynek czasopism dla dzieci. Tom piąty *Literatury dla dzieci i młodzieży*, ze względu na

szerokie spektrum poruszanej tematyki, adresowany jest, tak jak pozostałe tomy z serii, do wszystkich — studentów, pracowników naukowych, bibliotekarzy, pracowników innych instytucji kultury — interesujących się książką dziecięco-młodzieżową, rynkiem tego typu publikacji czy instytucjami popularyzującymi ten typ wydawnictw.

Redaktor: Aleksandra Gaździcka

Projekt okładki i stron działowych: Agnieszka Szymala

Wykonanie okładki: Paulina Dubiel

Redaktor techniczny: Małgorzata Pleśniar

Korektor: Jadwiga Gaździcka

Łamanie: Alicja Załęcka

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3010-5
(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3011-2
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 30,5. Ark. wyd. 37,5. Papier offset. kl. III, 90 g Cena 36 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o." Sp.K
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław